

### Svenske sprogtræk i Pelle Erobreren

Af H.A. Koefoed

De der har set filmen om Pelle Erobreren kan ikke undgå at have bemærket, at Lassefar (Max von Sydow) og enkelte andre taler svensk (skånsk). Det er rimeligt, fordi de pågældende personer (- og skuespillere) kommer fra Sverige.

I romanen, hvis første bind udkom 1906, forekommer der ikke tilsvarende passager i rent svensk skriftsprog. Bogen er skrevet på dansk. Alligevel er der for den stilbevidste læser mange sproglige elementer, der diskret antyder et svensksprog underlag, hvor det drejer sig om replikker eller tankereferat hos personer af svensk afstamning.

I denne artikel skal jeg fremdrage og kommentere nogle af de sprogtræk, der kan have interesse i forbindelse med problemstillingen - dansk/svensk som led i Martin Andersen Nexø's personkarakteristik og miljøskildring.

Forfatteren og kritikeren Tom Kristensen påstår et sted i sin bog Mellem Krigene (1946), at der i far Lasses sprog er reminiscenser fra Nexø's svenske mormor. Dette er afgjort forkert. Hvad der findes af svenske sprogtræk hos Lasse og andre personer, ikke kun i PE, stammer fra Nexø's kendskab i barndommen til svenske (skån-ske) indvandrere - landarbejdere og stenhuggere på Bornholm, og deres sprog.

Rundt om i hele forfatterskabet optræder der forøvrigt personer af svensk oprindelse, der som led i den sproglige kolorit tillægges svenske ord og andre sprogtræk. En tidlig novelle har endda som hovedperson en svensk stenhugger og henter sin titel fra hans øgenavn: Lotterisvensken (1894 - trykt første gang i Skygger 1898).

Enkelte steder forekommer citater fx af svenske viser o.lign. i original sprogdragt, men bortset herfra er det sjældent, at Nexø gengiver de svenske ordformer i korrekt retskrivning eller bøjning, men oprindelsen eller hensigten er alligevel helt klar. Også udtryk og vendinger bærer præg af svensk sprogton.

Når det gælder svenskere, der optræder i romaner og noveller, hvis handling foregår på Bornholm, kan man diskutere, om deres sprog er svensk eller skånsk. Det er i de fleste tilfælde umuligt at afgøre ud fra skriften, og er heller ikke væsentligt. Derfor bliver i det følgende udtrykket "svensk" brugt overalt.

Jeg har i anden sammenhæng skrevet om bornholmske sprogtræk i M.A. Nexø's bøger (især PE I), og for alle andre end bornholmere kan det være svært, for ikke at sige umuligt at afgøre, om der er tale om bornholmsk eller svensk (skånsk). Skånsk og bornholmsk er begge som dialekt rester af det gamle østdanske sprog i oldtid og middelalder, hvad der yderligere gør sondringen svær. Men i tidens løb - især århundrederne siden afståelsen til Sverige af de sydsvenske provinser, har de to hoveddialekter udviklet sig i afvigende retning, så det i mange tilfælde dog er muligt at skelne, også på andet grundlag end udtalen.

Som født på Bornholm og med en svensktalende mor, mener jeg at have særlige forudsætninger for at vurdere forskellen, uden at behøve at ty til dokumentation i faglitteraturen.

For begrænsningens skyld - inden for rammerne af en artikel, vil jeg i den følgende redegørelse holde mig til eksempler fra romanen Pelle Erobreren I og II, der foregår på Bornholm.

Det skal som allerede nævnt slås fast, at der ingen steder i PE er tale om passager i rent svensk skriftsprog, men kun om ord og vendinger af svensk oprindelse i mere eller mindre fordansket form, eller syntaktiske forhold, der antyder en fra rigsdansk skriftsprog afvigende ordfølge.

Som introduktion vil jeg citere en lidt længere periode, der forekommer i begyndelsen af romanen, hvor Lasse og Pelle lige er ankommet til Rønne fra Ystad for at søge arbejde. Lasse reflekterer over situationen og siger til Pelle, men lige så meget henvendt til sig selv, som en spejling af sine tanker:

"Fan", udbød han og sendte med et Stød af Ryggen Sækken længere frem over Nakken, "inte skal man tage det første det bedste som mælder sig; nok er det ikke klogt heller! Lasse har vel Ansvaret for to kan jeg tænke, og han ved hvad han vil - og saader! Har vel været i fremmed Land før i dag skulde jeg tro! Og nok kommer det bedste altid til Slut, at du ved 'et, Pøjke."

Her er det min opfattelse, at den underliggende sprogrytme er (folkeligt) svensk talesprog, både hvad angår ordvalg og formulering.

Fan er svensk (udtalt med langt a). Rigsdansk ville være "for fanden". Bornholmsk "for fan", "fans au" (med langt lyst a) eller "for fankinj".

Inte skal man tage ... inte må i sammenhængen opfattes som svensk, selv om denne nægtelse også kan forekomme i bornholmsk, men ordstillingen med inte i begyndelsen af sætningen er typisk svensk talesprog. Ligesom det forhold, at det er Lasse der taler, peger i retning af, at vendingen skal opfattes som svensk.

nok er det ikke klogt heller. Nok i begyndelsen af sætningen indikerer igen svensk ordstilling, ligesom slutplaceringen af heller er talesprog. Stedet illustrerer også, at Nexø ikke gør noget forsøg på at bruge svensk retskrivning, for så skulle der stå nog og klokt. Ordene som sådan kan være både dansk og svensk.

kan jeg tænke, kunne være både svensk og bornh. udtryksmåde. og saader er også svensk. På dansk skulle det hedde sådan (bornh. sed-dan).

Formen i fremmed Land klinger også svensk (i främmande land) i stedet for dansk: i fremmede lande.

skulde jeg tro, er mere svensk end bornh. kan tro.

Og nok kommer det bedste altid til Slut. - Igen er den fremhævede placering af nok i begyndelsen af sætningen svensk talesprog. - til Slut er mere svensk end dansk: til sidst.

at du véd'et. Sammentrækningen i stedet for ved det kan snarere tages som bornh. end som svensk. Naturligt svensk ville være ved (vet) alene. På rigsd. ville man ikke bruge sammentrækning overhovedet, men: ved det.

Pøjke er svensk for 'dreng'. Det vender vi tilbage til i en senere sammenhæng.

Som helhed kan passagen let oversættes til rent svensk tale-sprog ved blot at ændre retskrivningen, uden at forandre det mind-ste ved ord og ordstilling.

Fra et andet sted lidt længere inde i romanen kan der også citeres en replik af Lasse, der klinger helt svensk. De mest markante svenske træk er her fremhævet af mig:

"Spring (dvs. løb) over til Karna med det og bed at ikke hun forsmaar (ordstilling)! For nok er vi ikke saa fattige heller (ord-still.), at vi lar Godheden selv gaa tomhændet fra os. Men du skal ikke lade nogen anden se det, at de ikke skal faa ondt af det. Mor Bengta vil sikkert ikke fortryde paa det (sv. ångra på) det der hun ligger i sin Grav; hun hayde foreslaaet det selv, hun (ordstill.) - i Fald hun kunde sige fra. Men hun har jo Muld i Munden, Stakkel (sv. stackar, da. den stakkel)!" Lasse sukkede tungt.

Som yderligere eksempler på svenske talemåder eller vendinger kan nævnes spredt fra bogen:

angrede paa - fortrød

drages med - trækkes med

drog hen - døde

nu fattedes det blot - nu manglede det bare

ja for alt - endelig  
kvikne til - komme sig  
lide paa - stole på

Eder:

forbaske mig

Kors i Herrens Fryd

ta'en mig Fan

Fan hakke

Nedenstående ordformer røber sig ved særlig retskrivning som svenske:

find's - findes

fornemste

Fortroende - fortrolighed

ibland eller iblandt - undertiden

musikalisk - musikalsk

Svensken (Lotterisvensken) - svenskeren

Den særlige bøjning i forbindelse med ordformen peger mod svensk i eksemplerne: dingler i lyse Luften (den lyse luft) og: midt i svarte Natten (den sorte nat).

Typisk svensk er også brugen af titler i tiltale, i stedet for du eller De: Hr. Eleven, har Bror Kalle bemærket.

Blandt ordstoffet bemærker man svenske sted- og personnavne:

\* Tommelilla, Kungstorpet, Hellavik, Ystadtrakten.

Kæleformerne Lasse, Pelle og Kalle er typisk svenske (for Lars, Per, Karl).

Svenske efternavne er Engström (ikke med svensk ö), Erikson, Karlsson, Malmberg.

Når det gælder det almindelige ordforråd, såkaldte appellativer, er der en del eksempler. Nogle udmærker sig klart som svenske ved ikke at forekomme i rigsd. eller bornh. I tilfælde, hvor ordene findes både i svensk (skånsk) og dansk/bornh. må det ofte bero på et skøn, om de skal vurderes som det ene eller det andet. Afgørende kan det være, om de forekommer i replikker eller tankespejling hos personer af svensk nationalitet. Her skal nævnes nogle karakteristiske typer, der giver anledning til kommentar:

Den absolut hyppigst forekommende "svenske" glose er Pøjke, som Lasse altid bruger i tiltale til og omtale af Pelle, men som også bruges i andre svenskeres sprog. Ordet optræder mindst 50 gange i PE I og II.

Ordet er i svensk ved siden af gosse den almindeligste betegnelse for

'dreng'. Tilsvarende bornholmsk er horra, som Nexø ikke bruger. Pøjke er imidlertid også et eksempel på en af de få svenske/skånske gloser, der er indlånt i bornholmsk og ved siden af enstavelsesformen poj er optegnet og bruges (brugtes) i ret vid udstrækning især på Nordbornholm, hvor den svenske påvirkning (også gennem kontakt med besøgende svenske fiskere) har været stærkest før og omkring århundredskiftet (1900). Jfr. også udtrykket Sandvig-svensk som en særlig variant af bornholmske dialekter, eller et blandingssprog.

De fleste af de følgende gloser forekommer langt fra så hyppigt i romanen, i mange tilfælde kun en enkelt gang:

Om svenske forhold bruger Lasse ordene Patron (godsejer eller proprietær), Lensmand, Landshøvding, Torp og Trakt (egn).

En lidt speciel glose er ABC-ten - skånsk ABC-tan om en ABC, læsebog, som Lasse bruger, da han og Pelle diskuterer den forestående skolegang, og Lasses analfabetisme.

aj, svensk, bruges for ay!

en bra Kar - om en dygtig, ordentlig mand. - Kar må formodes at dække over den svenske udtale med mørkt a, ikke bornh. langt lyst a.

Ordet Gjøk gengiver svensk gok (egl. fuglen 'gøg') om en kaffepunch.

krangle, sv. kronkla betyder at brokke sig.

En morsom diskussion eller misforståelse opstår i begyndelsen af romanen, hvor Lasse forveksler ordet Jude (sv. for 'jøde') med jyde, og som han bruger om forvalteren, der forøvrigt er sjællænder og altså taler et andet sprog end bornholmerne. "Hvad er en Jude?" spørger Pelle, og Lasse forklarer, at det var "Juderne" (dvs. jøderne), der korsfæstede Kristus!

Nogle af de ord, der også forekommer i rigsdansk skal kommenteres nedenfor. I nogle tilfælde bruges ordene i dansk kun i ældre eller litterært sprog, medens de hører til hverdagssproget i svensk, således rød (bange), skryde (prale), skøn, vakker, Vis (måde), Vår.

Ordet vist bruges af Lasse i betydningen 'sikkert og vist', 'bestemt'.

Ordet Stad (en) er nu en litterær eller højtidelig glose i dansk (uden for sammensætningen 'hovedstad'), mens det på svensk er den almindeligste betegnelse for 'by'. I denne betydning bruger Lasse det meget tit (41 gange er noteret), hvor bornholmsk ville have by, bønj.

Ordet sværge kræver en lidt udførligere kommentar. Det betyder på svensk 'bande', men på dansk 'åflægge ed'. Deraf opstår den pudsige ordveksling mellem Lasse og Pelle, da karlen Per Olsen skal i retten og "sværge sig fri" - i en faderskabssag (- det var længe før man kendte til at tage blodprøver!):

"Men hvorfor skulde han sværge sig fri?" spurgte han (Pelle) med ét.

"Fordi han havde Skylden for at have gjort en Pige med Barn. Har du ikke hørt det?"

Pelle nikkede:

"Har han saa ikke gjort det da? Alle siger det jo."

"Det tør én vel ikke tro; det vilde jo være visse Helvede for Per Olsen. Men Pigen siger jo det er ham og ingen anden, forstaas. Ak ja det er farligt Legeværk med de Piger - du faar passe paa naar din Tid kommer. For de kan rage den bedste Karl i Ulykke."

"Hvordan sværger man da - er det Fan hakke?"

Lasse maatte le:

"Nej det var nok ikke saa vel for dem som sværger falsk. Nej, se inde i Retten der sidder hele Guds høje Øvrighed om et Bord, der er præcist som en Hestesko, og inden for igen er der et Alter med selveste den korsfæstede Kristus paa. Paa det Alter ligger der en stor Bog som er gjort fast til Væggen med en Jærnkæde, for at den Onde ikke skal føre den væk ved Nattetider - og det er Guds hellige Skrift det. Den som sværger skal lægge sin venstre Haand paa Bogen, og den højre skal han række i Vejret med tre Fingre fri - som er Gudfader, Søn og Helligaand. Men om han sværger falsk kan Landshøvdingen straks se det, for saa er der røde Blodpletter i Skriftens Blade."

"Og hvad saa da?" spurgte Pelle spændt.

"Ja saa visner jo hans tre Fingre, og det æder sig ned i Kroppen paa ham. Saadanne Folk lider forfærdeligt, de raadner helt op."

"Kommer de ikke i Helvede da?"

"Jo det gør de ogsaa. Undtagen naar de melder sig selv og tager deres Straf, saa skal de kunne fri sig i det andet Liv. Men visne hen kan de ikke blive fri for."

"Hvorfor tager Landshøvdingen dem ikke af sig selv og straffer dem, naar han kan se i den Bog at det var falskt?"

"Nej for saa slap de jo for Helvede. Og det er en Akkord med Satan, at han skal have alle dem der ikke angiver sig selv, forstaar du vel."

Pelle gøs, en Stund gik han tavs ved Faderens Haand. Men saa havde han glemt det hele.

.....

(Senere i bogen rammer Guds straf da ogsaa den formastelige, da en - ganske vist anden karl får hånden i hakkelsesmaskinen og mister tre fingre. Men retfærdigheden er sket fyldest).

Sprogligt er der ogsaa her i Lassefars snak en klar svensk undertone. -

- Endelig er der ordet æde, der på dansk enten er bibelsk ("Tager dette, og æd det."), eller kun bruges om dyr, medens det på svensk har den neutrale betydning 'spise'. "Men gaa nu ind og æd - og græd ikke," siger

Lasse et sted til Pelle.

Nedenstående liste er ikke helt udtømmende, men viser eksempler på ord, der tilsyneladende er eller kan bruges i dansk, men i sammenhængen (i en svenskers mund) må tolkes som svenske:

anvende (bruge), ensom (alene), fattes (mangle), forstaas (forstår sig), fort (hurtigt), ful (slem), jaha, jaså, Kvæld, lunke, Mark (jord), Pog, prate, præcist, sitte (sidde, sv. sitta), skikke (sende - fx bud), Skænk (gave), snild (rar, sv. snäll), springe (løbe), så (sådan), tværtom, Tøs (datter, pige).

Antallet af de omtalte ord og vendinger i min artikel er måske ikke så stort, og ikke til at bygge nogen statistik over, som tilfældet er med bornholmske sprogtræk, og som jeg har forsøgt i anden sammenhæng. Nexøs hensigt er da også kun som nævnt i begyndelsen, at give sproglig kolorit, når det drejer sig om personer af svensk oprindelse. Formålet med at trække dem frem og kommentere dem er primært at vise noget om Martin Andersen Nexøs sproglige bevidsthed og stilistiske formåen, i opposition til visse litterære kritikere, der har været tilbøjelige til at undervurdere hans sprogkunst. De kan måske have ret, når det gælder nogle af Nexøs sidste romaner (Morten hin Røde, Jeanette), men ikke de tidlige faser i forfatterskabet, og heller ikke hans Erindringer (1935ff).

# SPROGHOLDNINGER I PRAKSIS

Af Tore Kristiansen

Inden for rammerne af et sociolingvistisk projekt om "sproglig norm og variation i Næstved" forsøger jeg ved hjælp af en række forskellige metoder at samle data til at belyse sprogholdningssituationen på Næstvedegnen. De fleste af disse metoder registrerer på en eller anden måde folks udsagn om egne sprogholdninger (jf Kristiansen 1987a, 1987b). Men i den grad der er forskel på hvad folk siger og på hvad de gør, er det vigtigt at forsøge at udvikle metoder til at registrere sprogholdninger i praksis.

"BIO-testen" er et sådant forsøg, som jeg her kort vil præsentere og gengive nogle resultater fra.

## Oplæg

Ideen til BIO-testen er lånt fra en lignende undersøgelse beskrevet i Bourhis & Giles 1976. Oplægget er en variant af hvad der er kendt som "matched-guise" teknikken, og som jeg vil kalde for dialektmaske-teknikken. I dette tilfælde gik den ud på at henvende sig til publikummet i en biograf og bede dem deltage i en forbrugerundersøgelse ved at udfylde et spørgeskema. Den samme henvendelse blev afspillet over biografens højttaleranlæg fire aftener i træk, men i forskellig dialektform fra aften til aften: henvendelsen fik en ny dialektmaske på hver aften. (Den blev læst op af fire forskellige kvinder). Henvendelsen blev afspillet i biografens foyer lige inden filmen startede, med en kort påmindelse i salen i det samme filmen sluttede. De publikummere som ønskede at deltage, skulle selv tage et spørgeskema oppe foran ved scenen, udfylde det og lægge det i en papkasse inden de forlod salen. Der krævedes derfor en ganske betydelig praktisk indsats, både fysisk og psykisk, af de publikummere der blev registreret for en positiv reaktion